

Віталій БОНДАРЧУК

Острожчина в джерельних публікаціях з історії ОУН та УПА

В даній статті зосереджено всі згадки, що стосуються міста Острога та території сучасного Острозького р-ну в контексті діяльності в них Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії, які було знайдено у відповідних публікаціях джерел та літературі на дану тематику. Висвітлюються всі аспекти діяльності підпільників та повстанців (бойова, агітаційна, господарська), яка здійснювалася на території Острожчини. Звичайно, наведена в статті фактографія не претендує на свою вичерпність, однак дозволяє достатньо добре оцінити той чи інший напрям активності членів повстанських загонів.

Вперше Острожчина в контексті діяльності Організації Українських Націоналістів згадується, коли по підпільниках було завдано ряд ударів польською владою, яка провела так звану “велику ліквідацію”, масштабну каральну акцію по виявленню та ув’язненню членів ОУН. Наприклад, у кінці 1938 року поліція Польщі виявила і частково або повністю встановила особовий склад повітових проводів всієї Південної Волині. Зокрема, в Здолбунівському повіті було відомо про районні проводи в Острозі, а також Завизові, Лідаві, Сіянях (нині селах Острозького р-ну — В. Б.) [4; 107].

В ході “ліквідації” на терені того ж таки Здолбунівського повіту в період від 22. 11. до 01. 12. 1938 р. було заарештовано 23 члени та симпатики ОУН. Також силовикам Речі Посполитої вдалося викрити повітовий провід ОУН в Острозі, який діяв ще з 1930 року. Було затримано Костянтина і Євгена Церкевичів, Леоніда Червінського, Юрія Шукерявого (Шикерявого — В. Б.), Петра Грабарчука, Григорія Степанка, Петра Степанка. 4-5. 01. 1939 р. в ув’язнення потрапили ще 8 членів ОУН з Острога. В травні-червні було проведено ліквідацію сільського проводу ОУН в с. Межирічі Острозького р-ну [4; 127].

Різно активізувалися арешти після початку II Світової війни — у вересні 1939 року [11; 18]. Проте, як визнавала сама ж польська поліція, її дії не завдавали великої шкоди місцевим осередкам націоналістів через широку підтримку останніх українським населенням [4; 136-137].

ОУН у відповідь на силові дії вдавалася переважно до акцій вивішування синьо-жовтих стягів та розповсюдження агітаційних матеріалів, як це було у Підложжі [11; 17]. Ще одним з засобів опору стало розгортання ОУН через контрольоване нею товариство “Відродження” агітаційних

кампаній проти вживання алкоголю та тютюну. На Південній Волині осередки товариства були, крім Острога, також у Дубно та на Кременеччині [3; 113-114, 115, 117].

Але ще масовіші арешти членів ОУН Південної Волині у 1940 році почали проводити органи НКВС після закріплення в регіоні Радянської влади. Вони заарештували полковника А. Волинця, коменданта оунівської СБ Данила Жука [11; 24].

До того ж найчастіше дані арешти та утримання під вартою проводилися без дотримання норм закону та прав людини. Поляки, попри всю їхню ненависть до ОУН, хоча б частково, але виконували певні правила щодо утримання арештантів та судочинства. Так, групу з 23 оунівців на судовому процесі в Рівному у травні 1939 р. захищали три адвокати. Трьох із затриманих, в тому числі Ростислава Волошина, було звільнено за браком доказів їхньої вини [8; 461]. Аналогічні випадки звільнень зустрічалися і в інших судових процесах.

Проте ОУН також не мовчала. За інформацією польського дослідника Владислава Філяра, обидва її угруповання уже з грудня 1940 року здійснювали на території радянської України активну терористичну і розвідувально-диверсійну діяльність, у якій для них допомагали ті діячі організації, що перебували на даній території в глибокому підпіллі [16; 86-113]. Однак, до цього твердження слід ставитися обережно, і воно потребує більше аргументів на свою користь.

Першими представниками ОУН (м) в регіоні Пд. Волині стали Юрій Пундик (“Миколин”), Володимир Смикуржевський (“Троян”), Микола Медвецький (“Хрін”), Михайло Медвецький (“Кременецький”), Михайло Данилюк (“Блакитний”) [12; 143]. Мельниківська частина ОУН мала провідні позиції в Вербському та Кременецькому районах. Проте на відміну від вищих ланок керівництва обох гілок організації, на Південній Волині мельниківці і бандерівці ставилися лояльно один до одного [11; 25].

Своє справжнє відношення до арештантів, в т. ч. націоналістів, радянські каральні органи показали одразу після початку радянсько-німецької війни. Тоді чимало членів ОУН, не діждавшись суду і слідства, загинуло в тюрмах під час розстрілів ув’язнених, які проводилися працівниками НКВС в червні 1941 р., що не мали змоги евакуювати арештантів. Вочевидь, єдиним на всю Західну Україну пенітенціарним закладом, де не відбулося жодного масового розстрілу, стала в’язниця № 3 розміщена в місті Острозі. Хоча й одна з доповідей засвідчує про розстріл 77 в’язнів, даний документ, ймовірно, був сфальсифікований працівниками НКВС, щоб уникнути покарання за нерозстріляних в’язнів [5; 43-44].

Згодом керівні кадри націоналістів Південної Волині було відновлено за рахунок членів похідних груп організації, що в червні 1941 р. ввійшли на територію України [16; 86 – 113].

Можемо зробити проміжний підсумок, що через внутрішню кризу та жорсткі терористичні методи влади діяльності Організації Українських Націоналістів на Південній Волині загалом та Острожчині зокрема у період 1939-1941 рр. було завдано ряду відчутних кадрових ударів, яких їй не вдалося уникнути.

Проте після початку радянсько-німецького етапу протистояння та приходу на українські землі Третього рейху становище ОУН і створеної у жовтні 1942 р. Української Повстанської Армії значно покращилося. Скориставшись тимчасовою нездатністю окупаційної влади повністю контролювати ситуацію та збільшивши у своїй структурі, окрім підпільної, ще й партизанську складову, ОУН і її бойовій частині — УПА вдалося закріпитися організаційно, відновити втрачений у населення авторитет, навіть повністю контролювати окремі території. Про бойову та організаційну потужність загонів ОУН і УПА, наприклад, свідчать факти перебазування цих загонів в інші потенційні райони діяльності повстанців на достатньо далеку відстань. Відомий випадок, коли у липні 1943 р. з Острожчини виступив курінь УПА Д. Вротновського (“Корнієнка”) у напрямку Київщини. За два місяці свого рейду він захопив Коростень і, дійшовши до Малина, повернувся через Коростишів на Волинь.

Територіально-адміністративна побудова повстанської системи змінювалася декілька разів протягом усієї діяльності повстанських сил. У жовтні-листопаді 1943 р. Острожчина входила до Військової округи “Богун”. ВО “Богун” займала південну частину Рівненської та деякі північні землі Кам’янець-Подільської (нині Хмельницької) і Тернопільської областей. Територія, що відповідає сучасному Острозькому району мала назву “Озеро” та належала до Здолбунівського надрайону (4/4, “Луг” [1; 157]), що мстив у собі три райони: № 9, “Озеро” та “Світанок”. [14; 40-41]. У зв’язку з проходженням радянсько-німецького фронту через Україну в т. ч. Острожчину, з грудня 1943 до липня 1944 рр. територіальний поділ мав нову схему, зокрема, на території Південної Волині (ВО “Богун”) він навіть відрізнявся від інших наявності поділу на терени — більші й менші за розмірами: “С-2”, “0,4”, “К-3”. З серпня 1944 р. території Пд. Волині були поділені на декілька адміністративних одиниць. Їх було утворено шляхом організації Північно-західного і Північно-східного країв. Разом з тим знову є згадки про особливий, не такий, як в інших округ, статус створеної з колишньої ВО “Богун” Генеральної округи № 22, яку через деякий час було реорганізовано в Рівненську округу “Гора”, що, маючи у своєму

складі Рівненський і Здолбунівський надрайони, мала особливий статус [14; 55]. Дані території належали до Північно-східного краю [7; 56].

Окремо про Острожчину згадується у документах, що стосувалися бойової діяльності повстанців. У травні 1943 р. відбулися активні операції УПА в лісах Острозького, Шумського та Мізоцького районів: засідки, напади на військових, мітинги й агітація в селах проти німців і радянської влади [10; 50-54].

У витягу № 21 з розвіддонесення штабу партизанських загонів Кам'янець-Подільської області про діяльність українських націоналістів від 1 червня 1943 р. повідомляється: “В лісах Острозького, Шумського та Мізоцького районів націоналісти активізують свої дії проти німців. По 60-70 повозок виїжджають на засади і різні операції. По великих селах проводять мітинги і агітацію, направлені на боротьбу проти німців і радянської партизанки”. 30 вересня 1943 року відділ УПА, що складався переважно з азербайджанців, ліквідував близько 100 німців, які їхали громити села Острозького району.

1-го жовтня 1943 р. упівці знову ж таки вступили в бій біля села Товчивики Острозького р-ну, захищаючи мешканців населеного пункту від німців, що намагалися примусити їх здати продовольчі поставки. Було вбито 21 німця, 8 поранено, 5 взято в полон. У відповідь окупанти провели широкомасштабні репресії в районі.

Окрема згадка датується 24. 11. 1943 р., коли в с. Хорові Острозького р-ну поляки забрали 10 корів у місцевого населення, але їх відбила місцева боївка упівців і повернула людям [14; 293]. Намагаючись повернути собі контроль над територіями, німецьке командування кинуло в бій з повстанцями цілу дивізію (два полки мадярів, полк німців, 1 полк узбеків). У результаті чотириденного бою їх було повністю розгромлено. У Вербі загинуло 120 німців, в Шумську — 24, Острозі — 32, Мізочі — 11.

3-го грудня 1943 р. районний відділ СБ та сотня “Цимбала” напали на м. Острог, де забрали в населення 40 свиней, 3 коней та 12 голів ВРХ. При цьому вони вбили дві родини поляків [14; 179]. Метод реквізиції тварин (примусовий, з видачею бофонів) невідомий.

Причетною виявилася Острожчина і до найбільшого бою повстанців проти радянських військ — бою під Гурбами. Завдяки своїй чисельності радянським військовим частинам вдалося оточити більшість відділів округи “УПА-Північ” в районі Гурбівських лісів. Загальна чисельність оточених доходила до 5 тисяч. 22 і 23 квітня 1944 р. після боїв у селах Антонівка, Забари, Андрушівка, Обгів повстанцям вдалося укріпитися на лінії Майданські Гори — Гурби — Мости — Святе — Мощаниця — Обгів, але внаслідок обхідного маневру противника вони опинилися в оточенні. 24 квітня розпочався найбільший бій за весь період діяльності ОУН і

УПА на Південній Волині — бій під Гурбами. Всього в ньому билися 5 куренів УПА [9; 88]. Повстанці, що брали участь в битві, були переважно із сіл Острозького, Здолбунівського районів Рівненської та Шумського району Тернопільської областей. У ході бою внаслідок танкової атаки більшовиків відділи “Яструба” і “Залізняка” були змушені відступити, а загін під командуванням “Сторчана” (під цим псевдо ховався Степчук Олександр з с. Межирічі Острозького р-ну) опинився в оточенні [6; 18]. Завдяки контрафатаці йому вдалося вирватися з кільця, але більшість командного складу загону загинула.

19.02.1949 р. в с. Вишеньки (Острозький р-н, Рівненська обл.) було спалено колгосп [9; 207].

Не особливо завзято жителі Острозького та прилеглих районів рвалися служити в Червоній армії. Так, у Здолбунівському районі мобілізаційними органами більшовицької влади було вручено для населення 2193 повістки, а на призовний пункт з’явилося всього 1 280 чоловік, решта – (913) ухилились від призову. Відправити цих людей на фронт було вирішено 5 березня 1944 р., але в день від’їзду з’явилося всього 190 чоловік. Подібна ситуація спостерігалась у Мізоцькому та Острозькому районах [1; 180].

В Острозькому районі було декілька таких важливих елементів запілля системи опору як повстанські склади: у селах Підліщі і Чекани на початку лютого 1944 р. червоноармійцями було знайдено підземний схов з 15 мішками муки, 6 пудами сала та іншими продуктами [15; 87]. У північній частині Острозького р-ну, в с. Бухарів, у грудні 1943 р. почала працювати беконярня.

Основними місцями скупчення бандерівських військ були Теремне, Суразький ліс, Межиріччя (Межиріч), Слобідка [15; 87]. Останні два населені пункти і нині належать до Острозького р-ну.

Деякі дані про Острог і прилеглі до нього території знаходимо і в згадках про агітаційну діяльність повстанців. 7-27 листопада коменданти підрайонів № 15, 33, 67 Острозького повстанського району “Озеро” Здолбунівського повстанського надрайону 4/4 організували збори населення в сіл [7; 147].

Після погіршення стосунків з німцями повстанську літературу в Острог і прилеглі міста почали поставляти з Полісся, а не з Житомира, як раніше. Так, 1 листопада 1943 р. відділ УПА, що перевозив літературу, потрапив у засідку і, відступаючи, втратив її частину, яка, однак, була повернута воякам місцевим населенням [14; 241]. Можливо, через ці зміни на Південну Волинь почала надходити значно менша кількість агітматеріалів, про що згадується у звіті командира Острозького повстанського надрайону “Озеро” від 27.11. 1943 р. [7; 148].

Отож, можемо підсумувати, що наведені вище дані дозволяють стверджувати про Острожчину, як територію повноцінно задіяну в боротьбі Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії за здобуття незалежності України. На даних територіях велися активні бойові дії, здійснювалася агітаційно-пропагандистська підготовка. На Острожчині існувало запілля УПА, про її важливість в діяльності повстанців свідчать особливості в територіально-адміністративному районуванні. Подальші дослідження даної теми мають перспективу, так як в роботі було зазначено далеко не вичерпний список фактів і подій, що стосувалися б дій ОУН і УПА на цій території.

Література

1. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943-1946 рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2006. — Збірник 8. — 312 с.
2. Дарованець О. Боротьба Організації Українських Націоналістів проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939) // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2003. — Зошит 2. — 194 с.
3. Дарованець О. Протимонопольна акція ОУН на Волині в міжвоєнний період // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2005. — Збірник 5. — 240 с.
4. Дарованець О. Репресивна акція польської влади щодо Організації Українських Націоналістів/Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2004. — Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. — 304 с.
5. Жив'юк А., Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від "червоного терору" до боротьби з інакодумцями // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / Головна редкол. П. Тронько, О. Реєнт, Ю. Данилюк. — Кн. 1. — Рівне, 2006. — 578 с.
6. Згадаймо імена загиблих героїв битви на Гурбах // Волинь. — 2005. — 29 липня. — № 30 (735). — (Рівне). — 24 с.
7. Ковальчук В. Діяльність ОУН (б) і Запілля УПА на Волині й Південному Поліссі (1941-1944) // Літопис УПА. Бібліотека. — Торонто; Львів, 2006. — Т. 7. — 497 с.
8. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / За ред. С. Ленкавського. — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. — 642 с.
9. Мірчук П. Українська Повстанська Армія (1942-1952). — Львів, 1991. — 319 с.
10. Павлишин А. Коротка хроніка протистояння українського націоналістичного підпілля та УПА німецьким окупантам у 1941-1944 роках // "І". — 2007. — № 49.
11. Рудький М. Голгофа. — Рівне, Світанкова Зоря, 1996. — 284 с.

12. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. — К., Дніпро, 1996. — 496 с.

13. Сергійчук В. Поляки на Волині в роки Другої Світової Війни. Документи з польських архівів і польські публікації. — К., Українська Видавнича Спілка, 2003. — 576 с.

14. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939—1955. — К., 2005. — 840 с.

15. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (др. пол. 1943 — поч. 1946 років). — Тернопіль, 2006. — 527 с.

16. Філяр В. Розвиток українського самостійницького руху на Волині в 1939-1941 рр. Виникнення УПА//Україна — Польща: важкі питання. — 1998. — С. 86-113. — Т. — 1-3.

17. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. — Кременець, 1999. — 320 с.